

การประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ ๔
The 4th National and International Conference, 2024

เนื่องในวาระครบรอบวันสถาปนา ๔๐ ปี วิทยาเขตเชียงใหม่
On the occasion of 40 Years Anniversary, Chiang Mai Campus

ภูมิพลังสร้างสรรค์ และพุทธนวัตกรรมในสังคมร่วมสมัย

Soft Power and Buddhist Innovations
for Contemporary Society

SBCS

วันที่ ๒๓-๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๗
Date: 23rd – 24th August 2024

ณ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

At Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai Campus

PaMiang Sub-district, Doisaket District, Chiang Mai, Thailand

โครงสร้างภูเขาจักรวาลในคัมภีร์จักกวางทีปนี

The structure of the cosmos mountains in the Chakkrawanthipani scriptures

ปฐมพงศ์ บูชาบุตร

Pathompong Buchabutara

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาสงฆ์เชียงราย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Chaing Rai Buddhist College

Email: Pathompong.butara@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาโครงสร้างภูเขาจักรวาลในคัมภีร์จักกวางทีปนี ผลการศึกษาพบว่า เนื้อหาจักรวาลวิทยาในจักกวางทีปนีที่กล่าวถึงโครงสร้างจักรวาลปรากฏพบในกัณฑ์ที่ 1 เป็นการแสดงรูปจักรวาล และกัณฑ์ที่ 2 เป็นการแสดงภูเขาซึ่งเป็นองค์ประกอบของโครงสร้างจักรวาล ได้แก่ ภูเขาสิเนรุ ภูเขาบริวารทั้ง 7 ภูเขาหิมพานต์ และภูเขาจักรวาล

ในคัมภีร์จักกวางทีปนีได้อธิบายให้เห็นถึงรายละเอียดขององค์ประกอบของจักรวาล ได้แก่ ที่ตั้ง ขนาดมาตรฐานการวัด สัดส่วนของจักรวาล และสัดส่วนของภูเขาทั้งหลาย ซึ่งเนื้อหาทั้งหมดเป็นนามธรรม แนวคิดจักรวาลนี้เป็นรากฐานความคิดในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์กรรมทั้งหลาย ในอดีตที่ผ่านมาได้มีการนำแนวคิดคติจักรวาลในพระพุทธศาสนาไปสร้างสรรค์ให้ปรากฏเป็นรูปธรรมอาทิเช่น การวางผังวัด และการวางผังเจดีย์ เป็นต้น ฉะนั้นแล้วบทความวิชาการนี้จึงเปรียบเสมือนเป็นแม่แบบให้กับผู้ที่มีความสนใจแนวคิดคติจักรวาลในพระพุทธศาสนา สามารถนำไปต่อยอดสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์กรรมได้อย่างถูกต้องตามหลักจักรวาลวิทยาในพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: จักรวาลวิทยา; จักกวางทีปนี; จักรวาลในพระพุทธศาสนา

Abstract

This academic article aims to study the structure of the cosmic mountain as described in the *Cakkavāladīpanī* scripture. The findings reveal that the cosmological content of the *Cakkavāladīpanī* concerning the structure of the universe appears in the first section, which presents the cosmic diagram, and the second section, which details the mountains that form the components of the cosmic structure. These mountains include Mount Sineru, the seven surrounding mountains, Mount Himavanta, and the cosmic mountain.

The *Cakkavāladīpanī* scripture provides a detailed explanation of the components of the universe, including their locations, standard measurements, proportions of the universe, and the relative sizes of the mountains. All of this content is abstract, and the cosmological concepts serve as the foundation for creating Buddhist artworks. Historically, these cosmological ideas in Buddhism have been materialized in the design of temple layouts and stupas. Thus, this article serves as a model for those interested in Buddhist cosmology, offering a framework for accurately applying these concepts to the creation of Buddhist art in line with Buddhist cosmological principles.

Keywords: cosmology, *Cakkavāladīpanī*, Buddhist cosmology

บทนำ

จักรวาลวิทยามีความหมายทั้งในทางวิทยาศาสตร์และในทางศาสนา แนวคิดจักรวาลในทางศาสนาย่อมแตกต่างกับจักรวาลในทางวิทยาศาสตร์ จักรวาลในพระพุทธศาสนาครอบคลุมไปถึงเอกภพทั้งหลายในจักรวาลทั้งหมด คำว่า “จักรวาล” พจนานุกรมให้ความหมายไว้ว่า จักรวาลเป็นเทือกเขาในนิยาย มีกำแพงล้อม เป็นเขตกั้นระหว่างแสงสว่างกับความมืด และเป็นบริเวณโดยรอบของโลก (ราชบัณฑิตยสถาน, 2554: ออนไลน์) ภาษาอังกฤษใช้คำว่า Cosmos หรือ Cosmology แปลว่า จักรวาล หรือ จักรวาลวิทยา (Longdo Dict, 2545: ออนไลน์) ในทางพระพุทธศาสนาคำว่า “จักรวาล” มาจากภาษาบาลีว่า “จกฺกฺวาท” แปลว่า “ไป” ความเคลื่อนหมุนไปราวกับล้อของรถ (พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส, 2550: 16) ในคัมภีร์จกฺกฺวาททีปนีให้ความหมายไว้ว่า เป็นโลกธาตุอันหนึ่ง เป็นมณฑลแห่ง กงล้อที่แหวดล้อมไว้โดย

รอบ อธิบายโดยอรรถ คือ ความเป็นไปจุลลัทธิ (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 6)

พัฒนาการแนวคิดจักรวาลในพระพุทธศาสนาตั้งแต่สมัยพุทธกาลเป็นต้นมาจากหลักฐานพบว่า มีการรณาคัมภีร์เพื่อขยายความเนื้อหาที่เกี่ยวกับโลกและจักรวาล โดยมีพระไตรปิฎกเป็นรากฐานแนวคิดในการนำมาต่อยอดขยายความ เพื่อแสดงให้เห็นถึงรายละเอียดต่าง ๆ ให้ลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น โดยมีคัมภีร์อีกหลายเล่มที่ได้อธิบายเรื่องโลกและจักรวาลเอาไว้ (สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2549: 2) ได้แก่

1. จักกวาฬทีปนี ว่าด้วยเรื่องจักรวาลและสรรพสิ่งที่มีอยู่ในจักรวาล
2. โลกทีปกสาร ว่าด้วยเรื่องเกี่ยวกับโลกต่าง ๆ
3. โลกบัญญัติ ว่าด้วยเรื่องบัญญัติความเป็นไปของโลก
4. โลกทีปนี ว่าด้วยเรื่องโลกซึ่งเป็นที่อยู่ของสัตว์
5. โลกสัณฐานโชตรณคณฐี ว่าด้วยเรื่องโลกตั้งขึ้นและดับสลายไป
6. มหากัปโลกสัณฐานบัญญัติ ว่าด้วยเรื่องมหากัปที่ต้งขึ้นและสลายไป
7. โลกุปัตติ ว่าด้วยเรื่องเหตุอุบัติขึ้นแห่งโลก
8. โอกาสโลกทีปนี ว่าด้วยเรื่องโอกาสต่าง ๆ ในโลก

คัมภีร์จักกวาฬทีปนีเป็นคัมภีร์ปกรณ์วิเศษณ์ที่เก่าแก่อายุประมาณ 500 ปี โดยขยายความเพิ่มเติมจากเนื้อหาจักรวาลในพระไตรปิฎก จุฬนิกาสูตร และอรรถกถา (อง.ต.ก. (ไทย) 20/81/306) รจนาขึ้นโดยพระสิริมังคลาจารย์ภิกษุชาวล้านนา พ.ศ. 2063 ในคัมภีร์จักกวาฬทีปนีมีเนื้อหาแบ่งออกเป็น 6 กัณฑ์ ได้แก่ 1) แสดงรูปจักวาล 2) แสดงภูเข 3) แสดงแหล่งน้ำ 4) แสดงทวีป 5) แสดงภูมิ และ 6) วินิจฉัยเบ็ดเตล็ด (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 1) เป็นการเรียบเรียงเนื้อหาเรื่องจักรวาลโดยเฉพาะเพื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้น

การใช้แนวคิดจักรวาลเพื่อสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมในอดีต ส่วนใหญ่จะปรากฏพบในงานสถาปัตยกรรม เช่น การวางผังวัด ตัวอย่างเช่น วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง และวันอินทราวาส (วัดต้นแก้ว) จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น วัดเหล่านี้มีการวางโครงสร้างกำหนดเขตแดนด้วยกำแพงล้อมรอบที่ชัดเจน มีการวางตำแหน่งเจดีย์ มีการวางตำแหน่งวิหารรองลงมา วางขนานไปกับแกนกลางของวัด มีการวางโครงสร้างเรียงตามทิศตะวันออกไปยังทิศตะวันตกตามแนวพระอาทิตย์ วัดเหล่านี้มีความโดดเด่นเรื่องการวางผังตามแนวคิดจักรวาลที่ปรากฏในสมัยล้านนา (ชุตินา สุคัณธสิริกุล, 2563: 6) และการวางผังเจดีย์ ตัวอย่างเช่น วัดไชยวัฒนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีพระปรางค์เป็นประธานเปรียบดั่งเขาพระสุเมรุ มีพระปรางค์บริวาร 4 องค์ แทนชมพูทวีปทั้ง 4 มีเมรุใหญ่อีก 8 องค์ เปรียบดั่งทวีปใหญ่ 4 ทวีปเล็ก 4 และมีกำแพงล้อมรอบเปรียบดั่งกำแพงแก้ว (ปารี

สุทธิ สาริกะวณิช, 2536: 133-134) และวัดอรุณราชวราราม จังหวัดกรุงเทพมหานคร มีเจดีย์ทรงพระปราสาทเป็นประธาน มีเจดีย์เล็กตั้งอยู่ทั้ง 4 ทิศเปรียบดั่งชมพูทวีป มีฐานชุกชีลดหลั่นกันมาเปรียบดั่งป่าหิมพานต์ และด้านบนยอดพระปราสาทเปรียบดั่งยอดเขาพระสุเมรุ อันมีพระพุทธรูปเพื่อสื่อว่าเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าเป็นต้น (เสมอชัย พูลสุวรรณ, 2539: 158) ตัวอย่างที่ยกมานี้เป็นการใช้แนวคิดจักรวาลที่ถูกนำมาสร้างเป็นงานสถาปัตยกรรม โดยปรากฏเป็นรูปธรรมที่มีความสมบูรณ์ถูกต้องตามเนื้อหาแนวคิดจักรวาลในพระพุทธศาสนามากที่สุด

บริบทสังคมยุคปัจจุบันแนวคิดจักรวาลในพระพุทธศาสนานั้นถูกนำมาใช้ในงานศิลปกรรมหลากหลายแขนงด้วยกันอาทิ เช่น งานจิตรกรรม งานประติมากรรม และงานสถาปัตยกรรม มีการนำเอาแนวคิดคติจักรวาลในพระพุทธศาสนามาผสมผสานกับแนวคิดจักรวาลในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อถ่ายทอดให้ออกมาปรากฏเป็นรูปธรรม อีกทั้งยังถูกนำไปใช้ในบริบททางสังคมต่าง ๆ ได้แก่ งานศิลปกรรม ประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

ฉะนั้นแล้วบทความวิชาการนี้จึงมีความพิเศษเพราะเป็นการถอดเนื้อหาจักรวาลวิทยาในคัมภีร์จักกวัตทีปนีที่เป็นนามธรรม นำมาแยกให้เห็นถึงรายละเอียดต่าง ๆ ขององค์ประกอบจักรวาล เพื่อแสดงให้เห็นโครงสร้างจักรวาลในคัมภีร์จักกวัตทีปนี บทความวิชาการนี้จึงมีประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจ สามารถนำองค์ความรู้นี้ไปต่อยอดในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมต่าง ๆ ได้อีกด้วย

แนวคิดจักรวาลในพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 20 จุฬนิกาสูต ฌบัมมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีเนื้อหาว่าด้วยเรื่องสหสสีโลกธาตุหรือเรียกอีกอย่างว่าจักรวาล ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสอธิบายถึงความมีอยู่ของจักรวาลให้กับพระอานนท์และภิกษุทั้งหลายได้สดับรับฟัง ดังนี้

สมัยพุทธกาลพระอานนท์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ทรงทูลถามพระพุทธเจ้าถึง 3 ครั้ง ดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สวากชื่อว่า อภิภู นามว่า สีขี สถิตอยู่ในพรหมโลก ใช้เสียงประกาศให้สหสสีโลกธาตุรู้เรื่องได้ ส่วนพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสามารถใช้พระสุรเสียงประกาศให้รู้เรื่องได้ไกลเท่าไรพระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า “อานนท์นั้นเป็นเพียงสาวก ส่วนตถาคตทั้งหลายประมาณไม่ได้ เธอได้ฟังเพียงเรื่องสหสสีโลกธาตุขนาดเล็กเท่านั้น” (อง.ตัก. (ไทย) 20/81/305-306) จากนั้นพระพุทธเจ้าทรงตรัสอธิบายเรื่องสหสสีโลกธาตุขนาดเล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ (อง.ตัก.อ. (ไทย) 2/81/234) โดยแยกรายละเอียดของจักรวาลได้ดังต่อไปนี้

ตารางสหัสสีโลกธาตุขนาดเล็ก ประกอบด้วย

ลำดับ	ประกอบด้วย	จำนวน
1	ดวงจันทร์	1,000 ดวง
2	ดวงอาทิตย์	1,000 ดวง
3	ภูเขาสิเนรุ	1,000 ลูก
4	มหาสมุทร	4,000 แห่ง
5	ท้าวมหาราช	4,000 องค์
ทวีปทั้ง 4		
1	ชมพูทวีป	1,000 ทวีป
2	อปรโครยานทวีป	1,000 ทวีป
3	อุตตรทวีป	1,000 ทวีป
4	ปุพพวิเทททวีป	1,000 ทวีป
เทวโลกทั้ง 7 ชั้น		
1	จาตุมหาราช	1,000 ชั้น
2	ดาวดึงส์	1,000 ชั้น
3	ยามา	1,000 ชั้น
4	ดุสิต	1,000 ชั้น
5	นิมมานรดี	1,000 ชั้น
6	ปรนิมมิตวสวัตตี	1,000 ชั้น
7	พรหมโลก	1,000 ชั้น

จากตารางนี้แต่ละจักรวาลในสหัสสีโลกธาตุขนาดเล็กจะมีทำวมหาราชอยู่ 4 องค์ ใน 1,000 จักรวาลก็จะมีทั้งหมด 4,000 องค์ แล้วถ้านำสหัสสีโลกธาตุขนาดเล็กคูณด้วย 1,000 จะกลายเป็นสหัสสีโลกธาตุขนาดกลาง จากขนาดกลางคูณไปอีก 1,000 ก็จะกลายเป็นสหัสสีโลกธาตุขนาดใหญ่ หลังจากที่พระพุทธเจ้าอธิบายเรื่องสหัสสีโลกธาตุจบ พระพุทธเจ้าทรงตรัสกลับพระอานนท์ว่า “พระตถาคตในโลกนี้สามารถแผ่รัศมีไปทั่วสหัสสีโลกธาตุขนาดใหญ่ได้ เมื่อใดที่หมู่สัตว์พึงจำแสงสว่างนั้นได้ เมื่อนั้นพระตถาคตสามารถแปลงพระสุรเสียงให้สัตว์เหล่านั้นได้ยิน อานนท์ พระตถาคตพึงใช้พระสุรเสียงประกาศให้สหัสสีโลกธาตุขนาดใหญ่รู้เรื่องได้เท่าที่มุ่งหมายอย่างนี้แล” (อง.ต.ก. (ไทย) 20/81/307)

แนวคิดจักรวาลในคัมภีร์จกกวาททีปนี

ในคัมภีร์จกกวาททีปนีมีการแสดงรายละเอียดถึงสถานที่ตั้งของจักรวาล ภูเขา แหล่งน้ำ ทวีป ภพภูมิ และการวินิจฉัยในประเด็นต่าง ๆ โดยเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับจักรวาลที่นำมาวิเคราะห์จะอยู่ในกัณฑ์ที่ 1 และกัณฑ์ที่ 2 ดังต่อไปนี้

กัณฑ์ที่ 1 จกกวาทสรูปานิทเทศ (แสดงรูปจักรวาล) เนื้อหาในกัณฑ์ที่ 1 นี้มีการอธิบายถึงรายละเอียดของโครงสร้างจักรวาล โดยองค์ประกอบที่ก่อตัวทำให้เกิดจักรวาลขึ้นมาเป็นแผ่นดินที่รองรับโลกธาตุ ได้แก่ แผ่นดินศิลา แผ่นดินฝุ่น แผ่นดินน้ำ และแผ่นดินลม (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 2-3) ซึ่งสามารถแยกรายละเอียดองค์ประกอบของจักรวาลตามตาราง ดังนี้

ตารางโครงสร้างจักรวาลในคัมภีร์จกกวาททีปนีกัณฑ์ที่ 1

ลำดับ	องค์ประกอบของจักรวาล	หน่วยวัด (โยชน์)
1	แผ่นดินศิลาหนา	120,000
2	แผ่นดินฝุ่นหนา	120,000
3	น้ำหนา	480,000
4	ลมอุกเขปกวาทหนา	960,000
จักรวาลยาว		1,203,450
เส้นรอบวงกลมจักรวาล		3,610,350

แผ่นดินศิลาและแผ่นดินฝุ่นรวมกันเป็นมหาปฐพีที่มีความหนา 240,000 โยชน์ มหาปฐพีนี้ตั้งอยู่บนน้ำซึ่งมีความหนา 480,000 โยชน์ น้ำตั้งอยู่บนลมมีความหนา 960,000 โยชน์ ขึ้นไปถึงฝากฟ้า รวมตัวก่อกันขึ้นเป็นจักรวาล โดยวัดเส้นผ่าศูนย์กลางของจักรวาล

ยาว 1,203,450 โยชน์ วัดด้วยเส้นรอบวงของจักรวาลเป็น 3 เท่า จักรวาลจะมีเส้นรอบวงกลมทั้งหมด 3,610,350 โยชน์ (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 4) นี่เป็นรายละเอียดพื้นที่ของจักรวาลที่พระสิริมังคลาจารย์ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์จักกวาฬที่ปี

กัณฑ์ที่ 2 ปพพตนิทเทส (แสดงภูเขา) เนื้อหาในกัณฑ์ที่ 2 อธิบายถึงรายละเอียดของภูเขาต่าง ๆ ได้แก่ ภูเขาสิเนรุ อยู่ใจกลาง ภูเขาบริวารทั้ง 7 อยู่ล้อมเข้าสู่สิเนรุ ภูเขาหิมพานต์ และภูเขาจักรวาลล้อมโลกธาตุทั้งหมด ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ภูเขาสิเนรุ หยั่งลงในสี่ทันทรมหาสมุทร โดยมีลักษณะกลม ภูเขาสิเนรุทั้ง 4 ทิศประกอบด้วย ทิศตะวันออกสำเร็จด้วยทอง ทิศตะวันตกสำเร็จด้วยผลึก ทิศใต้สำเร็จด้วยแก้วผลึก และทิศใต้สำเร็จด้วยแก้วมณี (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 6-7)

ตารางโครงสร้างภูเขาสิเนรุ

ชื่อ	ขนาด	โยชน์
ภูเขาสิเนรุ	ยาว	84,000
	กว้าง	84,000
	ลึก	84,000
	สูง	84,000
	รวมความสูงตั้งแต่เบื้องล่างจนถึงยอดภูเขา	168,000

นอกจากภูเขาสิเนรุแล้วยังมีภูเขาที่เป็นบริวารอีก 7 ลูก ได้แก่ ภูเขายุคนธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวิก ภูเขาสุทสนะ ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ และภูเขาอัศกัณ ตั้งวางเรียงกันเหมือนขั้นบันได โดยระหว่างภูเขาแต่ละลูกจะมีสี่ทันทรมหาสมุทรกันไว้ในแต่ละชั้น (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 9) โครงสร้างองค์รวมของภูเขาสามารถแยกรายละเอียดต่าง ๆ ตามตารางดังนี้

ตารางโครงสร้างภูเขาบรืวารทั้ง 7

ลำดับ	ชื่อ	ขนาด	โยชน์
1	ภูเขาคุณธร	ล็ก	42,000
		สูง	42,000
		หนา	21,000
		รวมความสูงตั้งแต่เบ้องล่างจนถึงยอดภูเขา	84,000
2	ภูเขาอสินธร	ล็ก	21,000
		สูง	21,000
		หนา	10,500
		รวมความสูงตั้งแต่เบ้องล่างจนถึงยอดภูเขา	42,000
3	ภูเขากรววก	ล็ก	10,500
		สูง	10,500
		หนา	5,250
		รวมความสูงตั้งแต่เบ้องล่างจนถึงยอดภูเขา	21,000
4	ภูเขาสุท้สนะ	ล็ก	5,250
		สูง	5,250
		หนา	2,625
		รวมความสูงตั้งแต่เบ้องล่างจนถึงยอดภูเขา	10,500
5	ภูเขาเนมินธร	ล็ก	2,652
		สูง	2,652
		หนา	1,312
		รวมความสูงตั้งแต่เบ้องล่างจนถึงยอดภูเขา	5,250
6	ภูเขาวีนตกะ	ล็ก	1,312
		สูง	1,312
		หนา	656
		รวมความสูงตั้งแต่เบ้องล่างจนถึงยอดภูเขา	2,625

7	ภูเขาอัสกัณ	ลี้ก	656
		สูง	656
		หนา	328
		รวมความสูงตั้งแต่เบื้องล่างจนถึงยอดภูเขา	1,312

ภูเขาทั้ง 7 ลูกนี้ ผุดขึ้นมาจากสี่ทิศมหาสมุทรเป็นลำดับเหมือนชั้นบันได ตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุเป็นวงกลมดจุมณฑลฉัตร ระหว่างภูเขาแต่ละลูกจะมีสี่ทิศมหาสมุทรชั้นอยู่ทุกชั้น

ภูเขาหิมพาด ตั้งอยู่ในเนื้อที่ประมาณ 3,000 โยชน์ สูง 500 โยชน์ มียอดเขาทั้งหมด 84,000 ยอด ในภูเขาหิมพานต์มีสระอโนดดาตที่แวดล้อมไปด้วยภูเขาอีก 5 เขาได้แก่

1. สุทัสนภูฏ มีลักษณะเป็นทอง คดภายใน สันฐานคล้ายปากกา ปกคลุมด้วยสระ
2. จิตรภูฏ มีลักษณะเป็นรัตนะ
3. กาฬภูฏ มีลักษณะเป็นแร้พลวง
4. คันธมาทนภูฏ มีลักษณะเป็นป่า มีสีเขียว เป็นภูเขาที่อบอวนไปด้วยกลิ่นทั้ง 10 อันได้แก่ ราก แก่น กระพี้ เปลือก สะเก็ด รส ไบ ดอก ผล และลำต้น ดาษดาไปด้วยสมุนไพรร่างต่าง ๆ

5. เกลาภูฏ มีลักษณะเป็นเงิน ทุกยอดมีส่วนสูงและขนาดเท่าภูเขาสุทัสนภูฏ ทุกยอดมีฝนตกด้วยอาณาภาพของเทวดาและนาค (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 16)

ตารางโครงสร้างภูเขาหิมพานต์

ชื่อ	ขนาด	
	ภูเขาหิมพานต์	สูง
	ยาว	3,000 โยชน์
	กว้าง	3,000 โยชน์
	ยอดเขา	84,000 ยอด
	มีภูเขาใหญ่เป็นบริวาร	5 ลูก

ในพื้นที่ของภูเขาคันธมาทนภูญยังมีภูเขาที่เป็นบรืวารอีก 7 ลูก ได้แก่ จุฬกาฬบรืวารพต มหากาฬบรืวารพต ขุทกบรืวารพต จันทบรืวารพต สุริยบรืวารพต มณีบรืวารพต และสุวรรณบรืวารพต นอกจากนี้ภูเขาหิมพานต์ยังมีถ้ำสำคัญอยู่ 3 แห่ง ได้แก่ ถ้ำทอง ถ้ำเงิน และถ้ำแก้วมณี อีกทั้งภูเขาหิมพานต์ยังเป็นที่อยู่อาศัย และเป็นที่พักของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายอีกด้วย (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 17)

ภูเขาจักรวาล ตั้งล้อมโลกธาตุไว้ มีขนาดหยั่งลงไปใต้น้ำ 82,000 โยชน์ ขึ้นไปจากน้ำ 82,000 โยชน์ โดยมีขนาดรายละเอียดตามตารางดังต่อไปนี้ (พระสิริมังคลาจารย์, 2523: 23)

ตารางโครงสร้างภูเขาจักรวาล

ชื่อ	ขนาด	โยชน์
ภูเขาจักรวาล	หยั่งลงไปใต้น้ำ	82,000
	สูงขึ้นไปจากน้ำ	82,000
	วัดกึ่งหนึ่ง (เว้าเขาสิเนรุ)	559,725
	เส้นผ่าศูนย์กลาง (เว้าเขาสิเนรุ)	1,119,450
	วัดรวมเขาสิเนรุ	1,203,450
	วัดโดยรอบด้านในภูเขาจักรวาล	3,610,350
	วัดโดยรอบด้านนอกภูเขาจักรวาล	3,856,350

ภูเขาจักรวาลนี้ตั้งอยู่ล้อมสถานที่อันได้แก่ ภูเขาสิเนรุ ภูเขาขุคนธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวิก ภูเขาสุทสนะ ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ ภูเขาอัศกัณ และภูเขาหิมพานต์ กล่าวได้ว่าภูเขาจักรวาลล้อมรอบโลกธาตุไว้ทั้งสิ้นนั่นเอง

องค์ความรู้จากการศึกษา

แนวคิดจักรวาลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์จักกวาฬทีปนีมีเนื้อหาที่สอดคล้องกัน โดยเป็นแนวคิดจักรวาลในทางพระพุทธศาสนาโดยตรง ไม่เหมือนแนวคิดจักรวาลในทางวิทยาศาสตร์ แนวคิดจักรวาลมีบทบาทต่อความเชื่อความศรัทธาของคนในแต่ละยุคสมัยแตกต่างกันออกไป ซึ่งองค์ความรู้เรื่องจักรวาลที่สำคัญในการศึกษาคั้งนี้ปรากฏพบอยู่ในยุคสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงอธิบายถึงองค์ประกอบของสหัสสี่โลกธาตุขนาด

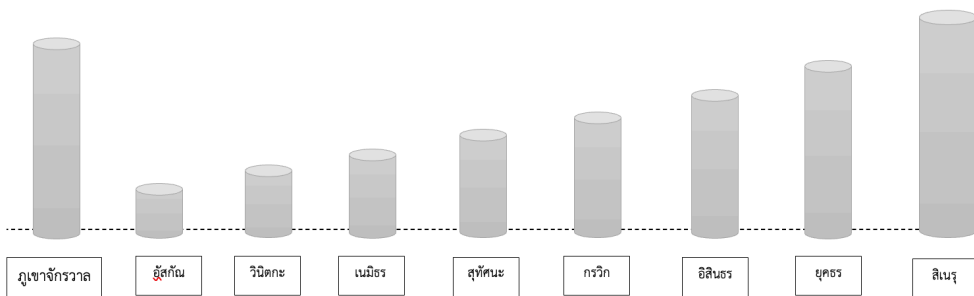
เล็ก ขนาดกลาง และขนาดใหญ่ หรือเรียกอีกอย่างว่าจักรวาล พระพุทธเจ้าทรงอธิบายให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างพระสาวกกับพระพุทธเจ้าที่ประสงค์จะเปล่งแสงรัศมีหรือแสดงธรรมให้ทั่วโลกธาตุได้ยิน

วิวัฒนาการทางแนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยานี้ได้สะท้อนให้เห็นถึงคุณค่ากระบวนการผูกเรื่องราวในพระไตรปิฎก ให้มีความสำคัญกับสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยนำมารวบรวมเรียบเรียงและขยายความให้เข้าใจในเนื้อหาของจักรวาลโดยปรากฏเป็นคัมภีร์จักกวาหทีปนี เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้า อีกทั้งแนวคิดจักรวาลนี้ยังเป็นรากฐานในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ในรูปแบบต่าง ๆ มากมาย

ฉะนั้นแล้วการศึกษาย้อนกลับไปยังแนวคิดจักรวาลในพระไตรปิฎกที่เป็นรากฐานเริ่มแรกที่พระพุทธเจ้าเคยได้ตรัสไว้ในสมัยพุทธกาล จะเห็นถึงที่มาที่ไปว่าพระอรธรรถกาจารย์ทั้งหลายมิได้แต่งเติมเรื่องจักรวาลนี้ขึ้นมาใหม่ แต่พระอรธรรถกาจารย์ทั้งหลายได้นำเอาเรื่องจักรวาลนี้มาขยายความให้ละเอียดลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นเพื่อง่ายต่อการศึกษา

จากการศึกษาโครงสร้างภูเขจักรวาลในคัมภีร์จักกวาหทีปนี ทำให้บทความวิชาการนี้เป็นรากฐานที่จะทำให้ผู้ที่สนใจในแนวคิดจักรวาลในทางพระพุทธศาสนา สามารถนำไปต่อยอดบทความ งานวิจัย และสร้างสรรค์ผลงานทางศิลปะได้ เพื่อสร้างคุณค่าให้กับผลงานต่าง ๆ โดยแฝงแนวคิดคติจักรวาลที่ถูกต้อง สมบูรณ์ และลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น

แผนภูมิภูเขาในจักรวาล

สรุป

การศึกษาโครงสร้างภูเขจักรวาลในคัมภีร์จักกวาหทีปนี เนื้อหาในคัมภีร์จะเป็นการอธิบายให้เห็นถึงรายละเอียดต่าง ๆ ที่ประกอบเป็นจักรวาลขึ้นมา มีการอธิบายที่ตั้ง ขนาด ระยะห่าง มาตรฐานในการการวัด สัดส่วนของจักรวาล และสัดส่วนของภูเขา ซึ่งเนื้อหา

ทั้งหมดเป็นนามธรรมโดยต้องถอดความเนื้อหาให้เห็นเป็นตารางเพื่อความเข้าใจที่ง่ายขึ้น

การศึกษาโครงสร้างของจักรวาลพบว่า จักรวาลขนาดเล็กมีองค์ประกอบที่สำคัญรวมกันเป็นโลกธาตุอันได้แก่ ดวงจันทร์ 1,000 ดวงอาทิตย์ 1,000 ภูเขาสิเนรุ 1,000 มหาสมุทร 4,000 ท้าวมหาราช 4,000 มีทวีปทั้ง 4 ได้แก่ ชมพูทวีป 1,000 อปรโคทรยานทวีป 1,000 อุตตรทวีป 1,000 ปุพพิเทหทวีป 1,000 มีเทวโลก 7 ชั้น ได้แก่ ชั้นจาตุมหหาราช 1,000 ชั้นดาวดึงส์ 1,000 ชั้นยามา 1,000 ชั้นดุสิต 1,000 ชั้นนิมมานรดี 1,000 ชั้นปรนิมมิตวสวัตตี 1,000 และพรหมโลก 1,000 ทั้งหมดนี้รวมกันเป็นสหสสิโลกธาตุขนาดเล็กมี 1,000 จักรวาล สหสสิโลกธาตุขนาดเล็กคุณ 1,000 จะเป็นสหสสิโลกธาตุขนาดกลางมี 1,000,000 จักรวาล ถ้านำไปคูณอีก 1,000 จะกลายเป็นสหสสิโลกธาตุขนาดใหญ่มี 100,000 โภกจักรวาล โดยขนาดของจักรวาลขนาดเล็กมีองค์ประกอบอยู่ 4 อย่าง ได้แก่ แผ่นดินศิลา แผ่นดินฝุ่น แผ่นดินน้ำ และแผ่นดินลม รวมตัวกันขึ้นเป็นโลกธาตุ

การศึกษาโครงสร้างของภูเขาจักรวาลพบว่า ภูเขาในจักรวาลที่เป็นใจกลางหลักคือ ภูเขาสิเนรุ ถัดไปเป็นภูเขาบริวารอีก 7 ลูก ได้แก่ ภูเขาคุนธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวิก ภูเขาสุทสนะ ภูเขาเนมินธร ภูเขาวินตกะ และภูเขาอัศกัณ ตั้งวางเรียงกันเหมือนขั้นบันได ภูเขาแต่ละลูกผุดขึ้นมาจากสี่ทันตรมหาสมุทร และภูเขาแต่ละลูกจะมีสี่ทันตรมหาสมุทรกั้นไว้ในแต่ละชั้น นอกจากนี้ยังมีภูเขา หิมพานต์ ในภูเขาหิมพานต์ยังมีภูเขาเป็นบริวารอีก 5 ลูก ได้แก่ สุทสนภูฏ จิตรภูฏ กาพภูฏ คันธมาทนภูฏ และเกลาสภูฏ ซึ่งภูเขาหิมพานต์นี้ยังเป็นที่อาศัยของพระปัจเจกพุทธเจ้าอีกด้วย และมีภูเขาจักรวาลล้อมรอบภูเขาที่กล่าวมาทั้งหมดรวมกันเป็นโลกธาตุหรือจักรวาลนั่นเอง

แนวคิดจักรวาลนี้ยังเป็นรากฐานในการนำไปสร้างสรรคงานพุทธศิลปกรรมอาทิเช่น วรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ฉะนั้นแล้วบทความวิชาการนี้จึงเปรียบเสมือนเป็นแม่แบบที่แยกรายละเอียดของโครงสร้างภูเขาจักรวาลไว้แล้ว ซึ่งผู้ที่มีความสนใจในเรื่องแนวคิดคติจักรวาลในพระพุทธศาสนา สามารถนำไปต่อยอดสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมได้อย่างถูกต้องตามหลักจักรวาลในทางพระพุทธศาสนาได้อีกด้วย

บรรณานุกรม

- ชูติมา สุคันธสิริกุล. (2563). วิเคราะห์แนวคิดเรื่องจักรวาลวิทยาที่ปรากฏในการวางผังวัดของ
ล้านนา. **ดุชนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุชนิพนธ์บัณฑิต**. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. บัณฑิต
วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่.
- ปาริสุทธิ์ สาริกะวณิช. (2536). การศึกษาสถาปัตยกรรมวัดไชยวัฒนาราม จังหวัด
พระนครศรีอยุธยา. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาประวัติศาสตร์.
คณะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พระมหาหรรษา ธมฺมหาโส (นิธิบุญยากร). (2550). **พุทธจักรวาลวิทยา**. กรุงเทพมหานคร:
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสิริมังคลาจารย์. (2523). **จักรวาลที่ปณี**. แปล: ทินกร ทองเสวต. เรียบเรียง: ทองย้อย แสง
สินชัย. กรุงเทพมหานคร: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2538). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2554). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554**. สืบค้นเมื่อ 8
สิงหาคม 2567. จาก <https://dictionary.orst.go.th/>
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2539). **สัญลักษณ์ในงานจิตรกรรมไทย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19
ถึง 24**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- Longdo Dict. (2554). **ศัพท์บัญญัติราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2554**. สืบค้นเมื่อ 8 สิงหาคม
จาก <https://dict.longdo.com/search/%E0%B8%88%E0%B8%B1%E0%B8%81%E0%B8%A3%E0%B8%A7%E0%B8%B2%E0%B8%A5>